

HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNY 1

*"Egyedül az igazság győzhet,
s azt csak kutatás útján lehet megtalálni;
a természet felett úgy szerezheted meg az uralmat,
hogy megismered."*

IRINYI JÁNOS és családja

LÉTAVÉRTES

Az 1970. július 1-ig önálló **Nagyléta** és **Vértes** községek egyesítésével létrejött kisváros Hajdú-Bihar megye keleti peremén, Debrecentől 24 km-re található. Kedvező földrajzi fekvésének, szervező funkcióinak köszönhetően 1991 óta a tíz településből álló **Erdőpusztai Önkormányzatok Településeinek Társulása** meghatározó kistérségi központja. Lakosságának száma 7160 fő. A Dél-Nyírség és az Ermelléki Lőszös Hát találkozásának termékeny talaja a kezdetektől biztos megélhetést nyújt az itt élőknek.

Első írásos említése csak a XIII. századból (1291) ismert, de a leletek tanúsága szerint ez a környék már a csiszolt kőkorszakban lakott hely volt. A település nevével az 1332-1335.évi pápai tizedjegyzékben is találkozunk. 1552-ben 88 telekkel Báthori András birtoka. A török hódoltság korában, 1571-ben, a szolnoki szandzsákhöz tartozó debreceni naiehez és az erdélyi fejedelemséghez is adózott. 1614-ben Solyomkő váruradalom tartozéka

Az elmúlt századok során több alkalommal csaknem teljesen elpusztult, de a szenvedések ellenére lakóinak mindig volt elég erejük az újrakezdéshez. **Nagyléta** 1712-1871 között – Nagyvárad civitással - „Bihar-ország” 17 mezővárosa közé tartozott. Hajdú kiváltságára vonatkozó irata –amit Báthori Gábotól kaphatott- nem ismert. Később leírt címereiben azonban szerepel az 1609-es évszám.

Itt élt az Irinyi család.

A trianoni szerződéssel a lakosság elveszítette termőföldjének 40%-át, megszakadt korábbi nagyváradai orientáltsága. 1920-1955 között volt járási székhely.

Itt látható az országban egyetlen, élővíz fölé épített *vízi vágóhíd*, benne a hentes-mészáros mesterség egykori szerszámai. A szőlőskertek öreg pajtái a népi építészeti látványos emlékei. A Kossuth zártkertben, 1996-ban kialakított *Tájház* épületben a szőlősművelés és borászat hagyományos eszközei láthatók.

Figyelemre méltó a Nagylétei Görög katolikus templom ikonosztáza, a város központjában az I. - II. Világháború áldozatainak 1991-ben avatott emlékműve, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján, 1996. március 14-én átadott Kossuth Lajos szobor és a Millennium Évében, 2000. augusztus 19-én felavatott Szent István díszkút.

A következetes fejlesztés eredményeként –a szennyvízhálózat kivételével- a város jól kiépült infrastruktúrával rendelkezik. Számos intézménye térségi feladatokat lát el.

Városi címét 1996. július 1-től kapta vissza.

A fejlesztési tervek között szerepel: a *Létavértes - Székelyhíd* közötti határátkelő megnyitása, a középfokú oktatás újraindítása, a túrizmus fejlesztése, az életminőség javítását szolgáló városfejlesztés és városszépítő munka folytatása.

LÉTAVÉRTESI HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNY 1.

Szöveg- és technikai szerkesztés: Turóczi Barnabás

Fotók: Máthé András, Szima Betti, és magánarchívum

**Kiadta: LÉTAVÉRTES VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
a Magyar Millennium Évében**

**a DUNAHOLDING
Alapítvány támogatásával.**

Felelős kiadó: Szatmári Sándor polgármester

Létavértes, 2000.

Megjelent: 500 példányban

Bevezető

Múltunk kellő ismerete, értékeink őrzése és átörökítése önbecsülésünk fontos záloga.

Allamiságunk millenniuma tisztelgésre és számvetésre kötelez, hogy erőt merítsünk újabb nemes célok megvalósításához. Az Irinyiek Nagyléta és Vértes történelmének egyik kiemelkedő családja.

Idősebb Irinyi János korának kiművelt mezőgazdásza, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a XIX. századi agrárkonjunktúra éveiben. A világ dolgai iránti nyitottságát, fogékonyságát két fia: János és József is örökölte. Leánya Viktória olyan kiváló személyiséget adott a román és magyar irodalomnak, mint **Iosif Vulcan** költő, műfordító.

Irinyi József író, politikus, az 1848-as „*Márciusi Ifjak*” ismert vezető személyisége.

A család kiemelkedő alakja **Irinyi János**. Egyike a XIX. század magyar reformereinek, akik megkísérelték magyar földön elültetni az ipari forradalom vívmányait. Azoknak a mostoha sorsú tudósoknak sorába tartozik, akinek munkásságát a mai napig nem összegezték teljes keresztmetszetében.

Hitt abban, hogy a haladás útján a függetlenségét kivívó magyar nemzet is felemelkedhet Európához.

Gyermekkorától kezdve fogékony volt a mesterkedés, kísérletezés iránt. Ebben talán része volt Gede Mihálynak, a falu ezermesterének, aki olyan „gyújtófát” akart csinálni, amelyet Bécsből hoztak az árusok.

Életpályájának dinamikáját jellemzi, hogy mindössze 19 éves, amikor a bécsi Polytechnikumban felfedezi a zajtalanul gyulladó gyufát.

Kevésbé ismert közéleti, az iparosítás érdekében kifejtett munkássága, a vértesi magányban folytatott kísérletei.

A kor legfontosabb feladatának tartotta a természettudományos gondolkodás elterjesztését, annak alkalmazását a gazdasági struktúra korszerűsítésében.

Egész életén át tanult. Eközben születtek ötletei, melyek mai fogalmaink szerint kimerítik a találmány fogalmát.

Irinyi Jánosban együtt tisztelhetjük a tudóst, a hazafit, aki kivételes képességeit habozás nélkül állította a nemzeti függetlenség és haladás szolgálatába.

Hozzá méltatlanul a lexikonok születésének évét és helyét is eltérő adatokkal közlik. A naiv tévedések, jó vagy rossz szándékú ferdítések egész életét végig kísérik.

Ez a kiadvány és a benne megjelölt források talán hozzájárulnak az illúziók és bántó rágalmak eloszlatásához, a tudós emberi arcának, a magyar nép életében őt megillető helyének megrajzolásához.

Létavértes, 2000.

Szatmári Sándor polgármester

Idősebb Irinyi János

A neves gazdatiszt

Irinyi János 1787 január 6-án született Zsákán. Nagyváradon és Egerben járt iskolába. Előbb a székelyhídi, majd a nagylétai uradalom jószágigazgatója. Mindkét birtok Mandl báró tulajdona volt. Amikor 1830-ban megosztják a birtokot gróf Stubenberg és báró Mandl között, Irinyi a létaira jött felügyelőnek.

Mindkét fia –János és József hírnevet szerzett a szülőföldnek tudományos, irodalmi és politikai tevékenységével határainkon túl is.

Idősebb Irinyi János

Keveset tudunk az édesapáról, aki korának kiművelt mezőgazdája, „Bihar-ország” jeles személyisége volt.

Nem csoda, hiszen a kapitalizálódó mezőgazdaság ebben az időben olyan birtokkezelőket igényelt, akik képesek voltak véghezvinni a gazdálkodási rendszer korszerűsítését.

Felkészültségükkel ezek a mezőgazdák képezték a magyar értelmiség magvát. Akik lemaradtak, begyepesedtek, azoknak nagybirtokait a gabona- és gyapot konjunktúra tönkretette.

Először a takarmánynövények termesztését vezette be, mellyel biztosítani tudta a megfelelő állatlétszámot, amivel a talaj táperő visszapótlást (trágyázást) oldotta meg.

A gyapolyi pusztával együtt a birtok elérte a 25 ezer holdat, de állapota elhanyagolt volt. Az állattenyésztésben nemcsak a számszerű gyarapodásra, hanem a nemesítésre is törekedett. Szarvasmarha (tinó), juh, sertés (mangalica) takarmányozásához a homokon burgonyát termesztett, amit felhasznált az újonnan létesített szeszgyárhoz is.

Nagy gyakorlati tudását annak köszönhetette, hogy a jelesebb hazai uradalmak mellett ellátogatott külföldre – főként német gazdaságokba.

Minden új iránt fogékony volt. Jelentős szerepe van abban, hogy a bihari térségben teret nyerjen az úgynevezett „*norfolki négyes*” vetésforgó, azaz a gabonafélék, kapások-pillangósok termelésének váltakozó sorrendje.

Azt az elvet követte, hogy az uradalom kezében csak annyi föld maradjon, amelyhez biztosított a bérmunkás, az élő munkaerő.

„A jobbágy-bérmunkás tehát a felső vezetés és pontos ellenőrzés mellett dolgozik. A jószágigazgató vezetése alatt álló ugyancsak szakszerűen képzett gazdatisztok vagy ispánok oktatják ki a bérmunkásokat a korszerű eljárásokra és a racionális birtokon elengedhetetlenül szükséges mezőgazdasági gépek és eszközök kezelésére”.
(*Mérei Gyula*)

Irinyi, a gazdatiszt nagy figyelmet fordított az önművelésre is. A XVIII-XIX. század fordulóján számos szellemi nagyságot találunk az ilyen családból származó művészek és politikusok között. Például: Vajda János, Vörösmarty Mihály, Liszt Ferenc, Irinyi János, Irinyi József.

Eredményes gazdálkodása nyomán sorra építette az új majorokat. Zugmajer és Vidács-féle ekékkel szántott. Lókapák, töltőgető ekék, vetőgépek, szecs kavágók, szelelő rosták álltak rendelkezésére. Nagy gondot fordított a kapás növényre (elsősorban a milánói kukoricafajtára), igényes volt a vetőmagvak megválasztásában is. A búza minőségét az időről-időre vásárolt békési és bánáti vetőmaggal biztosította. A termelt mennyiségből értékesíteni is tudott.

Az ígás állatok télen-nyáron istállóban tartotta. Takarmányozásukhoz a kukorica csalamádét, muhart, lucernát hasznosította. Munkálkodása révén a létai uradalom a bihari rész legkorszerűbb és egyben legjövődelműbb birtokai közé tartozott.

Fegyelmet, rendet követelt, mindenről személyesen kívánt meggyőződni.

Szavajárása volt: „*Ha kell, tedd magad, ha nem kell, küldj mást!*”

Gazdasági sikerei mellett uradalmi kastélyt is épített Mandl Lajos földesura számára (ma az Arany János Általános Iskola áll a helyén).

Vérbeli gazdálkodó lévén kevésszer fogott tollat. Cikkeit az Összművészet, Gazdaság és Kereskedelem, Magyar Gazda, Gazdasági Lapok című szakajtóban jelentette meg.

Idősebb Irinyi János személyét, uradalomfejlesztő tevékenységét igen részletesen írja le Tokai Gyula a „Nagyléta földje és népe” című könyvében.

1856 április 15-én hunyt el Nagy-Létán, akiben a reformkor jobbító szándékú fiainak: Irinyi Jánosnak és Józsefnek édesapját tisztelhetjük. Az Irinyi család tagjai a vértesi Irinyi utca 8. szám alatti közös sírkertben nyugszanak.

Írásai:

A marhadög körülményei,

Bihari kalászosok,

Úti vázlatok,

Búzaiiszög és aranka,

Egy kis észrevétel a cselédrend-szer ügyében,

A vetések

Irinyi János

A kísérletező tudós hazafi

Az Irinyiek törekvése a haladás, a jövő szolgálata.

1836. december. 18-án egy Bécsben tanuló 19 éves fiú találmánya a ma is használt zajtalanul gyulladó gyufa.

Irinyi János a magyar reformkor egyik zsenije, akit sokadmagával méltatlan homály övez. Még azt sem tudjuk bizonyítani, hogy 1817. május 17-én Nagylétán, vagy a ma Romániában lévő Albison született. (A kiadvány megjelenése óta a bihardíószegi egyházi anyakönyvi bejegyzés Albist bizonyította)

Egyes feltevések szerint édesapjáról, a konok tisztartóról írta meg Eötvös József: A falu jegyzője-című művét.

Irinyi János az apa akaratának megfelelően 1836-ban jeles eredménnyel jogi diplomát szerzett.

A reformkor empirikus, azaz tapasztalati igénye, a magyarországi kapitalizmuson változtatni akarók szándéka vitte a bécsi Politechnikumba, ahol nem kisebb magyar származású professzortól tanulta a vegyészetet, mint Meissner Pál.

A láng fellobban

Édesapja eredetileg a Bécsben élő földesúrhoz, Mandel báróhoz irányította. Az előkelő ház rideg fogadtatása nem tetszett az önérzetes fiatalembernek, ezért a külvárosban az öreg „Krüger néninél” bérelt magának lakást.

Gyermekkorától kezdve fogékony volt a kísérletezés iránt. Ezek a bécsi esztendők számára a kiteljesedést jelentették. Az európai polgári-demokratikus eszmék közvetlen hatását is itt élhette át.

Egy forradalmi, demokratikus magyar nemzetállam megszületésének lázas éveit is Bécs falai között értette meg, egy évtizeddel korábban, mint az 1848-ban bekövetkezett. Eljutott a tudományos megalapozottsághoz mindaz a belső vágy és akarat, mely ifjú korában hajtotta.

Itt született meg – az önmaga által kevésbé értékelt felfedezése- a zajtalanul gyulladó gyufa (1836. december 18.), mely hírnevét megőrizte.

A találmányt jelentéktelen apróságnak tekintette. Elajándékozott találmányából Römer István, akinek Eliz nevű lányát magyar nyelvre oktatta és közben forró szerelemre lobbant a lány iránt, meggazdagodott.

Csalódását egy bizonyos Verosta nevű bécsi gyógyszerészhez társulva tűzijáték készítőként igyekezett feledni. Cégtáblájukon ez állt: „FIRMA VEROSTA und IRINYI”.

Nyugtalan természete. 1837. decemberben Berlinbe utazott, ahol gyakornoknak állt be az ottani ágyú- és robbanóanyaggyárba.

1838. februárjában már, mint vegyésztechnikus egy évre szóló útlevelet kapott. Magdeburgba, Kölnbe, Düsseldorfba, Frankfurt am Main-ba, Stuttgartba utazott.

Nem nehéz párhuzamot vonni gróf Széchenyi István Nyugat-Európai utazásaival.

Hohenheimben egyidőben végezte tanulmányait H.W.Pabst-tal, a hohenheimi, majd a magyaróvári mezőgazdasági akadémia nagyhírű igazgatójával. Megismeri a hazainál fejlettebb mezőgazdasági technikát.

1839 őszén gazdász oklevéllel, München, Salzburg és Wien útvonalon korának legképzettebb vegyészneként tért vissza hazájába. Pesten telepedett le.

December 19-én beindítja az első robbanásmentes gyújtókat gyártó üzemét a Teréz-városban (Nyár utca 234).

Az ideiglenes kiállítás részlete
(Irinyi u. 1.)

Eleinte néhány, nemsokára 50-60 munkással dolgozott, s naponként mintegy félmillió gyufaszálat is készítettek. Ez szemet szúrt az osztrák gyárosoknak. Sok-sok perlekedés, gáncsoskodás és a konkurensok támadásai miatt 1844 tavaszán kénytelen felhagyni a gyufagyártással.

Hazaköltözik szülei nagylétai tanyájára. Ez a hazatérés a hosszú távollét után pihenést jelentett számára. Maga is tagja volt az iparosítást szorgalmazó Iparegyesületnek, melynek Kossuth Lajos volt az alapítója. Együtt szervezték a magyar ipar első seregszemléjét. „Az Első Magyar Iparmű kiállítás”-t 1842. augusztus 25-től szeptember 21-ig. Az Ipartestület részére tagokat szervez Nagylétán és környékén.

A kémikus hajlama a környék ásványi kincseinek is próbált után járni. Innen tudjuk, hogy a homoki részen kimutatható a talaj vastartalma.

Ezt azonban csak gazdaságtalanul lehetne kiválasztani. (Talán ennek is tulajdonítható a létai, vértesi bor jó minősége).

1846-ban a Rajna-vidékre és Franciaország keleti tartományába utazik. Érdeklődéssel tanulmányozza a rajnai szőlőkultúrát.

1847-ben tér haza és a vértesi Bácsi-szérún megírja a „**Vegyten elemei**” című könyvét, melyet abban az évben ősszel, Nagyváradon ki is nyomtattat.

Kutató és kísérletező hajlama mellett benne élt a képzett jogász is.

1846-ban bizonyára részt vett a „Mit kíván a Magyar Nemzet?” című röpirat megszerkesztésében, majd a 12 pont összeállításában. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel öccse, Irinyi József, a *Márciusi Ifjak* egyike volt.

1849-ben, a szabadságharc idején *Kossuth Lajos* személyes üzenettel kereste fel nagylétai magányában, s megbízta a nagyváradai salétromgyár létrehozásával.

Ebben az időben gazdasági, közigazgatási központ volt Nagyvárad.

A városban felállított kórház, vegyi anyag, gyógyszer- és kötözőszer ellátásának gondja is az ő vállát nehezítette.

Sajnos semmi biztosat nem tudunk Irinyi János katonai rangjáról. Beosztása szerint „hadmérnöki” címet viselt.

A leszármazottak (Jánossy B. Sándor és Horváth Emma) tájékoztatása szerint, mint hadnagy kezdte szolgálatát, amikor Kossuth Nagyváradra irányította százados lett, majd Görgey javaslatára őrnagyi rangot kapott.

Egyik forrás szerint a szabadságharc bukása után 1849 augusztusában öccsével együtt elfogják és a hírhedt Neugebäude pincéjébe csukják.

(A Kriegs Archív K.U. szerint 1850. január 8-án Debrecenben letartóztatták, majd március 17-én amnesztiával szabadult és hazautazott apjához Nagylétára.)

Más változat szerint a szabadságharc bukása után nem tért haza, hanem Algyesre menekült Dobai Ádám birtokára, ahol paraszti ruhában rejtegettek, de mégis felismerték és 1849. augusztus 13-án Pestre szállították.

A tárgyaláson kiderült, hogy aktívan nem vett részt a harcokban, nagyváradai tevékenységét inkább gazdasági természetű „mozgósításnak” minősítették. Végül őt 6 évi, öccsét 5 évi börtönre ítélték.

Az ítélelhezatal után nem sokkal édesanyja meghalt. A temetésre osztrák zsoldosok kíséretében érkezett.

Néhány hónap múlva egy rendkívüli amnesztia rendelet alapján a két Irinyit is elengedték.

Ettől kezdve a gazdálkodás gondjait kívánta édesapjával megosztani.

Meszezással próbálkozik a szikesedés megakadályozásában, boronákat tervez, kereken gördülő gereblyét konstruál, hosszabb gépsorok összeállításával kísérletezik. belefog a dohánytermesztésbe is.

Tizenöt évvel később az apa meghalt. Száz katasztrális hold termőföld művelésének minden gondja e tudós hazafi nyakába szakadt.

Az akkor élt vértesiek jól ismerték időjós készülékét (barométer), deszkával fedett magtárát, gyümölcskertészétét.

A magánember

Kitartó, türelmes és ragaszkodó kapcsolat után 1866-ban házasságot kötött özvegy Dobayné Baranyi Herminával.

Házasságukból két gyermek született. 1868-ban Janka, 1870-ben Lajos.

A magányt és elszigeteltséget kedvelő hajlama, bérlőinek spekulációi a birtokát csakhamar felemésztették. Így lett árva-főszolgabíró 1868-ban a vértesi Bácsi szérún. Négy év múlva Debrecenbe költözött és az István Gőzmalom Társulat számtanácsosa lett.

Irinyi János
időskori képe

1888-ban a szeretett feleség meghalt. Négy év múlva újra csomagol, és Vértésre költözik.

Ismert, hogy 1894-ben, mint az alapítók egyike, Pesten részt vett a Természettudományi Társulat 50 éves jubileumi ünnepségén.

Ezután már ritkán mozdul ki lakóhelyéről.
Látása folyamatosan romlik, a járás is nehezebbé esik.
Az agg férfit nővére, Irinyi Antónia gondozza az utolsó hónapokban.

1895. december 17-én 78 éves korában halt meg.

Temetése december 19-én volt a vértesi temetőben

Irinyi Jánosról szóló írások, emlékének ápolása:

1. Síró Andrásnak Irinyi János kiadványához, az életrajzi adatokhoz és a családi részletek összegyűjtéséhez nagy segítséget nyújtott Irinyi János győri vegyész mérnök és Jánossy Béla Sándor, a Debrecenben élő oldalági (anyai) rokon.
2. Vasárnapi Ujság. 1837; 1858; 1859; 1863. 59. szám, 1863. 75. szám, 1878; 1895; 1910.
3. Tudománytár. 1839. 6. kötet, 1840. 7. kötet
4. Az Atheneum 1840. május 12-i számában: „Gyűjtőfák gyára Pesten”. Szerzője valószínű Vajda Péter. Itt fordul elő először a „gyufa” szó, mely valószínű a német Zündhölzchen – népiesen „cündhölz” – (gyűjtőfa) tükörfordítása és rövidítése.
1840. május 17, 1842. július 21, 1842. augusztus 23, 1842. november 29.
5. Pesti Hírlap: 1841. 2. szám, 1842. december 3. 1888. július 21, 1895. december 18.
6. Pesti Napló. 1880. 222. sz, 1895. december 19.
7. Szabadság. 1880. 165. szám.
8. Természettudományi Társulat Évkönyve 1841-1845.
9. Magyar Gazda. 1846. 72-73. l.
10. Hetilap. 1846. október 30.
11. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen város tanácsának iratai és 1868. évi népszámlálási adatok. Rel. an. 77035. és 10239. szám.
12. Természet Tudományi Közlöny, 1882. 14. füzet, 1887. 19. füzet, 1960. 11. szám.
13. Fővárosi Lapok. 1866. 132. szám, 1873. 145. szám.
14. Say Móricz: A gyufa története. Bp. 1882.
15. Pestről való távozásának időpontját az Iparegyesület 1844. május 3-i jegyzőkönyve tartalmazza.
16. Márki: Egy elveszett feltaláló (Pesti Napló, 1884. év 343. szám)
17. Debreceni Ellenőr: Irinyi János (1884. 246. szám)
18. Budapesti Hírlap: 1888. év 200. szám, 1892. 292. szám, 1910. január 20, 1910. február 8.
19. Grinti, F.: Die Chemische Grossindustrie Oesterreichs. Wien, 1898.
20. Hankó Miklós: Régi magyar tudósok és feltalálók. Bp. 1905.
21. Gelléri Mór: Otven év a magyar ipar történetében. Bp. 1905.
22. Magyar Chémia Folyóirat. 1909. 152. l.
23. Sztrokay Kálmán – Balla Ignác: Híres feltalálók. Bp. 1912.
24. Pester Lloyd, 1928. január 26.
25. História. 1931. 3-4. füzet.
26. Debreceni Szemle. 1933. 2. szám.
27. Az Otthon. 1934. október 10.
28. Magyarság. 1934. november 28.
29. Magyar Hírlap. 1935. február 24.
30. Szathmáry László: A gyufa története a XIX. század végéig. Bp. 1935.
31. Búvár: 1935. május, 1936. augusztus 8.
32. Dr. Peremartoni Nagy Lajos: Irinyi János. Debreceni Szemle. 1939. február 2. (64. szám)
33. Gedényi Mihály: Hátvan forint. Bp. 1940.
34. Gábor Mihály: Magyar tűz. Bp. 1941
35. Nyárády Gábor: A láng fellobban (regény, Bp. 1954.)
36. Irinyi János (Néplap 1955. július 21.
37. Élet és Tudomány. 1960. október 16.
38. Köznevelés. 1962. január 22.
39. Barsi Imre: Amit Irinyi János nem tudott...” (Kassa, Új szó, 1963. május 9.
40. Új szó, 1963. 9. szám.
41. Irinyi János a szikkutató. Agrártörténeti Szemle, 1964. (Szabolcsi J.)

1936. október 29-én Irinyi János emlékmű avatása Budapesten az Eskü-tér 6. sz. alatti ház falán, a zajtalanul gyulladó gyufa feltalálása 100. évfordulóján.

1937. december 17-én Irinyi János síremlékének leleplezése a vértesi temetőben.

1955. augusztus 21-én, halála 60. évfordulóján leplezték le az emléktáblát az Irinyi utcai óvoda utcai homlokzatán. Itt élt és innen temették el.

1976: IRINYI JÁNOS – tudományos ismeretterjesztő film. MAFILM Stúdió.
Forrás: Síró András egyetemi docens, írta és rendezte Dévényi László, fényképezte: Vancsa Lajos.

1979. június 9-én Ünnepléses sírkőavatás Létavértes, Irinyi utca 8. (tanyai kollégium udvara), Irinyi János feltalálónak (vértesi református temetőből) és családtagjainak (nagyletai görög katolikus temetőből) történt exhumlása után.

1982. május 16-án, születésének 165. évfordulóján, avatták fel az Irinyi u. 8. szám alatt Ispánki József szobrászművész Irinyi János mellszobrát. (Architektura Ráczy György)

1982. május 16: Irinyi János emlékkiállítás, Kassai u. 6. szám (Rendező: Román Márta muzeológus)

1991. május 17-én a létavértesi 2. számú Általános Iskola felvette Irinyi János nevét.

Jegyzet az Irinyi anyaghoz:

A források szerint az Irinyiek görög keleti vallásúak, Irinyi János evangélikus reformátusként lett eltemetve.

Saja Sándor albisi református lelkész 1934. február 26-i levele: „Albison az Irinyieknek anyakönyvben semmi nyoma nincs”. (Születési hely pontosításához)

További gyűjtőmunkát igényel:

- ✍ *Irinyi János nagyváradai tanulásának dokumentumai*
- ✍ *Irinyi János debreceni kollégiumi tanulásának dokumentumában – a nehezen olvasható születési bizonyítvány alapján- Irimire fordítik (Síró András után). Így kerül be a bécsi Politechnikum (Politechnische Hochschule) anyakönyvébe is.*
- ✍ *az Irinyi család zsákai vonatkozású dokumentumainak felkutatása (id. Irinyi János szülőhelye)*
- ✍ *Van-e Apátkeresztúron (Románia) a görög katolikus egyháznál Irinyivel kapcsolatos bejegyzés?*
- ✍ *Tud-e adatokkal szolgálni a Diószegen élő Dombrádi család, akik Fekete Gyulát segítették az Irinyi kutatásban, 1955-ben*
- ✍ *Dr. Halmy Józsefné (Irinyi Ella), Irinyi János unokája Győrben élt. Jánossy B. Sándor Debrecenben. Vannak-e leszármazottaik?*

János Irinyi

Irinyi was born on 17 May in 1817 in Nagyléta (East Hungary). He went to secondary school in Nagyvárad and he was a student of law in Debrecen College. He studied chemistry at the Polytechnicum of Vienna. An unsuccessful experiment of his professor, Meissner, gave him the idea to replace potassium chlorate with lead dioxide in the head of phosphorous match. He invented hereby the „noisless” safety match and sold the invention to István Rómer, a match manufacturer. Later he studied agriculture and graduated from the Hohenheim Agricultural College (Germany).

János Irinyi participated in the industrialization movement of the reform era. In 1840 he founded a match factory in Pest which worked to 1848.

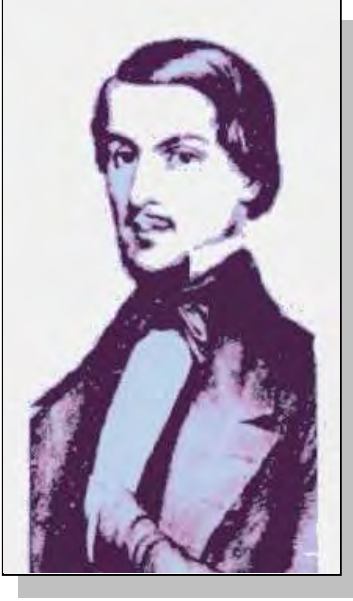
In the 1848 Revolution, together with his brother József, they helped to draft the 12 Points Demand of Revolution. In the 1849 War of Independence János Irinyi was commissioned by Lajos Kossuth to work at the Nagyvárad Gunpowder and Armaments Factory. After the War of Independence he was imprisoned. In 1850 he was released with amnesty. Then he worked on his family farm in Vértes and between 1863 and 1882 at the István steam mill in Debrecen. He died on 17 December 1895.

Beside his invention, Irinyi's scientific activity covered chemistry and agriculture. In Hungary he was one of the first propagators of modern chemistry. His first work, „Über die Theorie der Chemie” (Berlin, 1838) deals with the theoretical problems of chemistry. His textbook, „A vegytan elemei” (*Elements of Chemistry*) was planned three volumes, but only one was published in Nagyvárad in 1847. Irinyi was the first scientist who recommended calcium sulphate for soil-improvement.

Irinyi József

Jogász, író, politikus

(Nagyléta (?)) 1822 - Pest 1859. febr. 20.)

Író, 1848-ban országgyűlési képviselő. Nagyváradon, Debrecenben tanult, s már itt megkezdte írói pályáját: Megírta *Orlay ház* c. kéziratban maradt drámáját Vörösmarty hasonló című elbeszélése nyomán.

Egyévi joggyakorlat után Biharból az ügyvédi vizsgája letétele végett Pestre utazott. Ügyvéd azonban nem lett.

Megismerkedett az Aurora kör íróival, munkatársa lett az Atheneumnak, melynek szerkesztői Toldy, Bajza, Vörösmarty voltak. 1842-ben külföldre utazott. Járt Németországban, Franciaországban és Londonban. Párizsból hazatérve a francia mintájú központosítási rendszer, a centralisztikus eszmék buzgó apostola lett.

Nagy figyelmet keltett ebben a szellemben megírt kétkötetes munkája, mely *Német-, francia- és angolországi úti jegyzetek* címmel jelent meg, a cenzúra miatt külföldön (1846, Halle).

A 40-es évek folyóirataiban több feltűnést keltő, haladó szellemű cikke jelent meg (ezek közül említést érdemel az 1845-ös *A táblabíró* című írása, a *Páris rajza* című kritikája az Életképben).

1843-ban, a pozsonyi országgyűlés ideje alatt tette le ügyvédi vizsgáját.

1844-ben munkatársa lett a centralisták irányítása alatt álló Pesti Hírlapnak, s abban a külföldi rovatot egészen 1848 közepéig szerkesztette.

Az 1848. évi pesti országgyűlés előtt röpiratot jelentetett meg az *Országgyűlés megrendezéséről*.

A nemzetgyűlés megnyitása előtt tagja lett a belügyminiszter által felkért (báró Kemény Zsigmond, Lónyai Gábor, Bónis Samu, Csengery Antaltól álló) bizottságnak, mely a képviselőházi szabályokat készítette elő. Az országgyűlésnek a feloszlásig tagja.

A „Márciusi Fiatalok” meghatározó személyiségeként részt vett a *Tizenkét pont* megszövegezésében. A tartalmi előkészítésben a hasonló gondolkodású testvérbátyja Irinyi János is részt vett.

1848. október 8-án a kormány Párizsba küldte, ahol a magyar követségen gróf Teleki László mellett, mint követségi tanácsos dolgozott.

Az 1849. május 15-i és április 14-iki függetlenségi nyilatkozat hírére hazatért, s részt vett a kormány két debreceni, majd a szegedi ülésén.

A szabadságharc bukása után külföldre akart menekülni, de Gratzban elfogták és a pesti „Újépületbe” zárták. Több hónapi fogság után a hadi törvényszék halálra ítélte; de Haynau másokkal együtt neki is megkegyelmezett. Előbb Bihar vármegyébe vonult vissza, majd Pesten telepedett le és a szépirodalomnak élt.

Ekkor jelent meg első regénye, *Béla* (Pest, 1853); *Dicső napok* (Pest, 1857).

Lefordította Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* (1853.) és Dumas *A gyöngyös hölgy* c. regényét (1860.).

Aktívan vett részt a protestáns egyházi életben is. Figyelemre méltó munkája *Az 1791-iki vallásügyi törvény keletkezésének története, közjogi észrevételekkel, a bécsi és a linzi békekötés alapján* (Pest, 1857, Kilián kiadó)

Iosif Vulcan

Fontosabb életrajzi adatok

1841. március 31-én született a Bihar megyei Holodon. 1844-ben szüleivel együtt Nagylétára költözik, és itt jár alsó fokú iskolába.

A gimnáziumot 1851-1859 között Nagyváradon végezte. Első irodalmi munkája a „Román Távíró”-ban 1859-ben jelent meg.

1859-1863 között a Budapesti Jogakadémiára járt. Ezt követően 1880-ig román nyelvű folyóiratok kiadója és szerkesztője Budapesten.

1865-ben megjelent a „**Familia**” című folyóirata, melynek tulajdonosa, kiadója és egyben szerkesztője volt. Ebben a lapban mutatkozik be először a Ha nekem lehetne című költeményével Mihail Eminescu.

1862-1870 között a budapesti román diákság „Petru Maior” Egyesületének alapító és vezetőségi tagja.

1869-ben kezdeményezi a Román Színházi Alapért Egyesület megalapítását.

1871-ben megnősül. Felesége Aurelia Popovici. Még ebben az évben a budapesti Kisfaludy Társaság tagja lett. Székfoglaló beszédét a román népköltészetéről tartotta.

1873. szeptember 16-án meghalt édesanyja Victoria Vulcan, született Irinyi Viktória, akit Nagylétán temettek el.

1877-ben Budapesten kiadja a Román népdalok című válogatást magyar fordításban.

1879-től levelező, majd 1891-től rendes tagja a bukaresti Román Akadémiának.

1879-től édesapját Nicolae Vulcan esperest Nagylétáról Nagyváradra helyezik a Román görög katolikus püspökség kánonkjának.

1880-ban Iosif Vulcan a „Familia” folyóirattal Nagyváradra költözik, ahol hetente jelenteti meg.

1903-ban a Nagyvárad Szigligeti Színház magyar nyelven mutatja be Stefán Vajda című drámáját.

1906. december 31-én megszűnt a 41 éven át megjelenő „Familia” című folyóirat.

1907. szeptember 8-án, 66 éves korában Nagyváradon halt meg. Itt is van eltemetve.

Munkái:

Folyóiratok, másokkal szerkesztett lapok:

Ébredj Román (*Nagyvárad, 1859.*), Hajnal (*Budapest, 1859.*), Román hajnal (*Budapest, 1863-1865, J. Miculescuval közös*), Humorista (*Budapest, 1863-1865, GH. Ardevennel közös*), Familia (*Budapest, 1865-1880, Nagyvárad 1880-1906*), Falu szája (*Budapest, 1867-1870*), A fonó (*Budapest, 1875-1880, Nagyvárad, 1880-1882*)

Versek:

Versek (*Budapest, 1866.*), Az én líráim (*Nagyvárad, 1882.*),

Prózák:

Novellák I-II. (*Budapest, 1872-1874.*), A szerelem rabszolgája I-III. (*Budapest, 1873-1875., regény*), A nemzet sebei (*Budapest, 1876., regény*), Faludból (*Budapest, 1883., novellák, elbeszélések*).

Színpad művek:

Menyasszony menyasszonyért (*Budapest, 1877., vígjáték*), Könyörgés (Chiziteu) (*Nagyvárad, 1890., vígjáték*), Stefán Vajda (*Nagyvárad, 1893., dráma*), Cifra nyomorúság (*Nagyvárad, 1894., vígjáték*), Eső napsütésben (*Brassó, 1898., vígjáték*), Macska haranggal (*Nagyvárad, 1898., vígjáték*), Az első hosszú szoknya (*Nagyvárad, 1898., vígjáték*), A szerelem szeszélyei (*Nagyvárad, 1899., vígjáték*)

Történetírás:

Román Panteon (*Budapest, 1869.*), Románok Magyarországon, Erdélyben és Bukovinában (*Budapest, 1881. német nyelven*), Dimitrie Tidimdeal élete és munkássága (*Bukarest, 1893.*).

Fordítások:

Román népdalok (*Budapest, 1877.*), Az éjszaka lovagjai I-IV. (*Budapest, 1870-1871.*)

Iosif Vulcan

Principale date biografice

Data nașterii: 31.III. 1841, **Holod**, județul Bihor.

1844: Se mută cu părinții la **Letamare** unde își petrece copilăria, primii ani de școală, adolescență.

1851-1859: Liceul, la Oradea. 1859: Debu-tul, în „Telegraful Român”.

1859-1863: Facultatea de drept, Budapesta.

1863-1880: Lucrează la Budapesta, ca editor și redactor de reviste românești.

1865: Apare revista „Familia”, proprietar, editor și redactor Iosif Vulcan.

1866: Debutul lui M. Eminescu în revista „Familia” cu poezia De-aș, avea.

1862-1870: Inițiază și este în conducerea Societății „Petru Maior” studenților români din Budapesta.
1869: Inițiază Societatea pentru fond de teatru român
1871: Căsătoria cu Aurelia Popovici.
1873. 16. IX: Moare mama, Victoria Vulcan, născută Irinyi, la Leta Mare unde este înmormântată.
1877: Publică culegerea de traduceri Román népdalok, Budapesta.
1879: Ales membru corespondent al Academiei Române, București. În 1891 – membru definitiv.
Preotul protopop Nicolae Vulcan este mutat din Leta Mare la Oradea, canonic la Episcopia greco-catolică română.
1880-1906: Iosif Vulcan se mută cu redacția revistei „Familia” de la Budapesta la Oradea, unde aceasta apare în continuare, săptămânal.
1903: Piesa „Ștefan Vodă cel Tânăr” se joacă în limba maghiară de Teatrul „Sziglet” din Oradea.
1906.31.XII: Încetează apariția revistei „Familia” după 41 de ani de existență.
Data morții: 8. IX. 1907 Oradea.

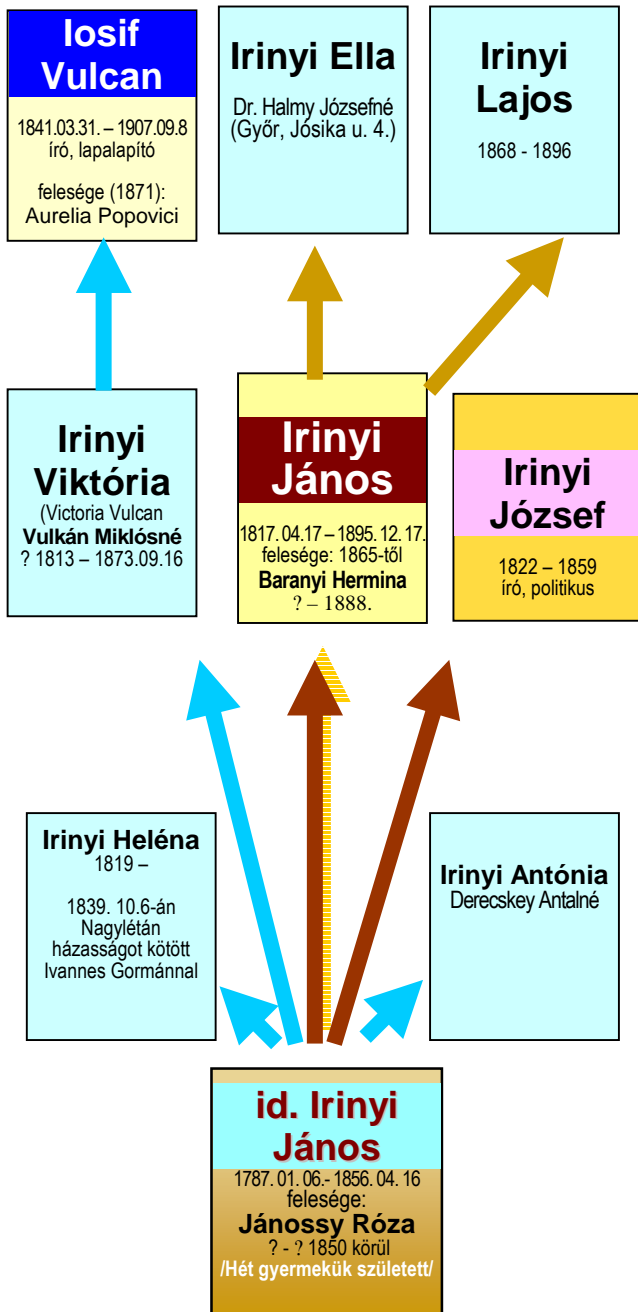
Tartalomjegyzék

Oldal:

Létavértes bemutatása	.
Bevezető	.
Idősebb Irinyi János	.
Irinyi János, a kísérletező tudós hazafi	.
Irinyi Jánosról szóló írások, jegyzet	.
Irinyi János – angol szöveg	.
Irinyi József, jogász, író, politikus	.
Isif Vulcan fontosabb életrajzi adatok	.
Isif Vulcan – román szöveg	.
Tartalomjegyzék	.
Az Irinyi család – családfa	.

Címdoldalon: Irinyi János bronz mellszobra

Az Irinyi család

A feltaláló sírja az Irinyi utca 8. szám alatt

